

ISOBEL HADLEY-KAMPTZ (RED.):

Feminism – en antologi.

Stockholm: Timbro, 2020.

För mig har alltid cashen varit det allra viktigaste [...] Jag arbetade ihjäl mig för att vara FRI, vara den som BESTÄMDE, den som hade cashen, och för att kunna bli den personen – bli »mannen» – var jag tvungen att arbeta ständigt, jämt, ideligen, varje dag, årets alla dagar, inklusive min födelsedag och julafton och nyårsafton. Inte för att jag ändå ville göra något annat än att skriva på min födelsedag och julafton och nyårsafton. Nej, jag blev aldrig en »kvinna». Varken mitt intellekt, mina intressen, min kropp, min ekonomi, mitt oberoende. (Linda Skugge, s. 222)

Jag vill låta citatet av Linda Skugge inleda denna recension av antologin *Feminism – en antologi* där den övergripande frågan ställs: kan liberalism och feminism förenas? Mitt svar är redan här ett ja, med kvalificeringen att *liberalism visst kan tillämpas feministiskt*, och jag återkommer mot slutet av recensionen med en förklaring av vad jag menar och till just detta citat av Skugge.

Antologin vill på ett lättillgängligt sätt presentera den liberala förståelsen av feminism genom att ställa några ytterst angelägna och grundläggande frågor till nio liberala författare, utvalda och redigerade av den liberala opinionsskribenten Isobel Hadley-Kamptz: *varför behandlas kvinnor sämre än män i vården? Vad är patriarkatet? Varför är kvinnors sexualitet fortfarande en laddad fråga? Vad kan dagens feminister lära sig av tidigare generationer? Spelar könsskillnader någon roll? Vad är jämställdhet?* Och slutligen som nämndes ovan: *kan liberalism och feminism förenas?*

Bidragen i boken närmar sig frågorna som ställs på olika sätt. Myra Åhbeck Öhrman pekar i kapitlet »Horstigmat och fängelsefeminismen» på hur kvinnors sexualitet fortfarande på olika sätt

och på olika nivåer i samhället används emot dem. Louise Persson rekonstruerar i kapitlet »Frihetens rötter och väsen» den klassiska liberalismens idéutveckling och dess ständiga smärtpunkt om kvinnans ställning och reella jämlikhet. Agnes Arpi går i sitt kapitel »Kvinnan, kroppen och vården» empiriskt och metodiskt igenom hur kvinnor idag fortfarande inte är jämlika med män i vårdapparaten och därmed far illa på olika sätt. Susanne Wigorts Yngvesson diskuterar i kapitlet »Om frihet, även för kvinnor» vad vi som kvinnor förlorar på att omfamna konservativa ideal och dödförklara liberalismen. I kapitlet »Om förutsättningarna för en liberal feminism» illustrerar Jesper Ahlin-Marceta hur frihetsbegreppet bör förstås som ickedominans och att problemorienterad liberalism är feministisk. Amanda Broberg menar i sitt kapitel »Hur feminismen slutade ängslas och lärde sig älska kvinnan» att den fjärde vågens sexpositiva feminism på ett olyckligt och föga konstruktivt sätt har belastat kvinnorollen kulturellt och att vi bör vara på vår vakt om individuella och privata livsval förväntas kompenseras politiskt. Lena Andersson vill genom Camille Paglia argumentera för att dagens postmoderna feminister inte erkänner kvinnors förnuft och biologiska särart som kvinnor, i sitt kapitel »Vad kan vi lära oss av Camille Paglia». Och i sista kapitlet »Jag blir aldrig någons hustru» blottlägger Linda Skugge genom en subjektiv betraktelse över sitt eget liv hur hycklande ett samtida jämställdhetsideal med den ekonomiskt oberoende kvinnan har blivit. Jag kommer i den här recensionen fokusera på de kapitel som huvudsakligen är normativt teoretiska snarare än empiriska och deskriptiva. Mina huvudsakliga invändningar centreras kring tre kritikpunkter:

1. I allmänhet varierar bidragen i läsbarhet och djup, som antologier tenderar att göra. Jag saknar generellt förankring i, och referenser till, en analytisk kritisk diskussion som har förts inom feministisk teori sedan åtminstone 1980-talet om exempelvis kön, genus, och sexualitet. Jag saknar även detta i anslutning till distinktionen mellan icke-ideal deskriptiv kontraktsteori och ideal normativ kontraktsteori som innehållsligt hade kunnat förse bokens författare både med argument och stöd för deras olika resonemang inom ra-

men för liberal feminism. Halmgubbar och rena missförstånd hade därmed kunnat undvikas.

2. Boken väjer inte för de riktigt svåra frågorna om frihet, den kvinnliga kroppen, sexualitet, sexköpslagen, prostitution och patriarkat. Vi erbjuds svar utifrån olika varianter av liberal feminism, men dessa svar är förvånansvärt traditionella och dessvärre otillfredsställande grunda. Det finns en besvärande blindhet inför olika sexuella identiteters specifika förtryckssituationer och det ofta dubbla eller tredubbla förtryck med på förhand givna ofrivilliga bördor som icke-vita kvinnor upplever och som effektivt begränsar deras självägarskap och därmed förhindrar dem i deras fria och autonoma livsval över ett helt liv. Enkla intersektionella resonemang hade kunnat bidra till att fördjupa den feministiska analysen utan att det liberala anslaget hade behövt förhandlas bort.

3. Utan antaganden om social inbäddning, dominans, makt och förtryck som går utöver individens fria val och inlärd föreställningar kan vi exempelvis inte se att det finns moralisk grund att fördöma omständigheterna för kvinnors val, även om valen är fattade av kvinnor med ofrivilliga bördor och i brist på andra bättre alternativ. Det saknas en problematisering av att det liberala självet är inbäddat och kräver sociala institutioner för att kunna äga sig själv och utveckla sina mänskliga kapaciteter.

Isobel Hadley-Kamptz skriver på ett lättfattligt sätt om vad hon menar patriarkatet innebär som könsmaktsordning och här skulle det kunna öppnas upp för resonemang om social inbäddning och könsmaktsordning som en djupare liggande struktur. Sådana resonemang skulle kunna bemöta mina invändningar i kritikpunkt 3, men tillfället passerar förbi. Könsmaktsordning blir i kapitlet definierat som »ett system av *föreställningar* som bygger på och understödjer varandra, och som tillsammans ger kvinnor mindre makt än män, både över sig själva och över samhället» (s. 99, min kursivering). Hadley-Kamptz nämner bl. a. skam och sexism som sådana föreställningar. Denna struktur av föreställningar uppkommer genom de många människornas små individuella val och därmed är könsroller något som kan förändras genom exempelvis opinionsbildning och individtänkande. Här finns dock ingen vilja

att gå djupare i de materiella omständigheter som föregår individen och som kan tänkas forma dessa föreställningar, naturalisera dem och göra dem beständiga över tid och rum. Hadley-Kamptz är inte heller intresserad av att på poststrukturalistiskt vis dekonstruera den manliga syntaxen som strukturerar manlig dominans. Det är våra *föreställningar och könsroller* som istället kan rekonstrueras och omskapas med hjälp av idéutveckling och opinionsbildning om vi, både kvinnor och män, bara »tänker oss fria». Trots den uttalade ansatsen är en strukturell analys helt enkelt inte en del av Hadley-Kamptz liberala feminism.

Amanda Broberg beskriver hur hon uppfattar att den moderna feminismen har gått från en politisk kamp som vill belysa maktstrukturer till en kulturell kamp som snarare belyser kön. För Broberg handlar liberal feminism inte om att till varje pris upplösa könsroller utan om att göra dem mindre betydelsefulla, men hon ser också att dagens s.k. livsstilsfeminism har gjort feminismen till ett kravfyllt självhjälpssystem. Liberalismen är alltför fokuserad på individen och undviker gärna politiska lösningar och kollektiva analyser. Samtidigt vill Broberg varna för normalisering av kvinnligt och manligt, biologism och essentialism, som riskerar leda till politiska lösningar baserade på kollektiva könsidentiteter. Vi får dock inte veta hur detta kan bekämpas och hur könsroller kan göras mindre betydelsefulla om nu inte kollektiva politiska lösningar kan erbjudas. I enlighet med min kritikpunkt 3 saknas här en djupare strukturförståelse av social inbäddning i etablerade sociala institutioner och med ofrivilliga bördor som begränsar individens inneboende kapaciteter och funktioner. Sådant vet vi försvårar individens fria val, ja, kanske till och med kan omöjliggöra det.

Jesper Ahlin-Marcetas bidrag fördjupar bokens innehåll teoretiskt genom att föreslå en problemorienterad liberalism där ojämlikhet av sociala och ekonomiska resurser kan fokuseras och att denna problemorienterade liberalism lämpar sig särskilt väl att tillämpas feministiskt. Här hade jag i enlighet med både kritikpunkt 1 och 2 gärna sett hur hans problemorienterade liberalism skiljer sig från exempelvis icke-ideal liberalism, icke-perfektionistisk normativ teori, och pragmatismen i Rawls politiska liberalism. Vidare så

slår Ahlin-Marceta in redan öppna dörrar (jag är säker på att exempelvis Jean Hampton, Susan Moller Okin, Elizabeth Anderson, Janice Richardson m.fl. skulle vilja hävda att det redan utvecklats en liknande typ av problemorienterad liberal feminism). Även om jag håller med om att problemorienterad liberalism är särskilt väl rustad för liberal feminism kvarstår de grundläggande invändningar som rests av Hampton m.fl. när de återkommande diskuterat det så kallade maktproblemet som ofrånkomligen uppstår i liberal feminism: vem och vad har makt att här avgöra vad som är problemen vi som liberala feminister bör orientera oss kring?¹ Min fråga blir: varför berörs exempelvis inte hbtqi och icke-vita kvinnors särskilda utsatthet i den här boken?

I Lena Anderssons kapitel om Camille Paglias förtjänster och brister finner jag dessvärre en jakt av väderkvarnar i diskussionen om »samtida västerländsk kvinnokamp» i termer av feministiska »poststrukturalister» och »postmodernister» och »socialkonstruktivister». Dessa förnekar enligt Andersson det biologiska och »förnuftets» roll, samt är allmänt självbespeglade »bortskämda och pjåskiga». Andersson har i enlighet med min kritikpunkt 1 inga referenser till den rika och djupa nymaterialistiska och postfeministiska diskussion om kropp, natur och det socialt konstruerade som dominerat feministisk teori sedan slutet av 1990-talet och fram tills idag. Där återfinns både psykoanalytiskt inriktad postfeminism med fokus på särarten hos den »klassiska» kvinnliga kroppen och den essentiella ofrånkomliga skillnaden mot den manliga kroppen. Där finns postfeminism som motsatt hävdar hur flytande kroppens och därmed subjektets gränser är, även materiellt, d.v.s. fysiskt och biologiskt. Där finns distinktioner mellan de som använder psykoanalys i en feministisk tolkning och som förklarande teori (Juliet Mitchell, Rosi Braidotti, Jane Gallop m.fl.) och de som använder psykoanalys som normativ teori för att kritisera den phallogocentriska kulturen där maskulinitet approprieras för att förstå hur genus formeras (fransk feminism i Hélène Cixous, Luce Irigaray, tidiga Julia Kristeva m.fl.) och de som använder psykoanalys både som förklarande och normativ teori (Judith Butler, Jack Halberstam, Teresa de Lauretis m.fl.). Gemensamt för dessa poststrukturalis-

tiska inriktningar är att de har delvis olika svar på teorier om det »mänskliga varat» som kräver ett »förnuft» för att kunna bejaka »både kroppsligt och andligt, kropp och tanke, fysik och metafysik», d.v.s. just det som Andersson säger sig sakna. Inriktningarna utgår från den biologiska existensen av den könade kroppen som även kan vara biologiskt ickebinär och flerkönad (kropp, biologi, fysik) men har delvis olika svar på hur könsidentitet och könstillhörighet konstrueras (andligt, tanke, metafysik). Andersson skulle kunna söka stöd i att vi på senare tid kan se en tydlig psykologisk vändning i hyperindividualiserande neoliberal feminism. I denna finns det ett fokus på, och diskussioner om, exempelvis binär könstillhörighet, sexualitet och identitet som mycket riktigt kan sägas utgå från antagandet om individens subjektiva val, men som sedan skiljer sig åt vad gäller i hur hög grad val är subjektivt driftstyrda (Paglia) eller objektivt förnuftsstyrda (Andersson).

Populärfeminism, i boken utmärkt beskrivet av Myra Åhbeck Öhrman, innebär i korthet ett fokus på just synliga uttryck för feminism inom media och populärkultur. Angreppssättet är inte kritiskt utan omfattar en marknadsorienterad kändiskultur och populärkultur där entreprenörsandan hyllas som en positiv och frigörande egenskap för kvinnor. Neoliberal feminism och populärfeminism hänger givetvis ihop, men där Åhbeck Öhrman resonerar kritiskt reflekterande över denna utveckling, säger sig Andersson istället dela Paglias kritik av kvinnorörelsen och feminismen som ett slags kvinnors gnäll och vilja att göra sig själva till offer. I Anderssons resonemang har kvinnan alltid ett val och i en sexuell relation lika mycket ansvar som mannen och vad som definieras som en våldtäkt är därmed långt ifrån självklart. Ansvar för en våldtäkt kan i många fall inte lastas enbart på mannen. Denna typ av *woman-blaming* är inte särskilt ny, Paglia och Naomi Wolf har förfäktat varianter av den i decennier. Vad de har gemensamt är att de drabbas av den tredje kritikpunkten jag nämnde inledningsvis, mäns dominans över kvinnor har mer med kvinnor som kvinnor att göra än med män som män. För Andersson verkar det vidare ointressant hur en moralistisk liberal feminist i John Stuart Mills anda skulle kunna flytta den moraliska grunden för sexuella handlingar bort från indi-

videns fria val till att istället konskevensetiskt fråga sig om potentiell skada för individens och andras liv, frihet och egendom. Paglia blir i Anderssons läsning konsistent med neoliberal feminism som fokuserar på individualism, marknadsorientering och ekonomisk framgång och som utgår ifrån dogmatiska antaganden om individens begär, hennes fria val och obundna frihet. Även om Åhbeck Öhrman är kritisk kan vi inte heller i hennes ideala »jämställdhetsutopi» undgå den besvärande tanken om kvinnans ansvar för sin egen underordning. För det är ju en jämställdhetsutopi där vi ska ta begär och individens fria val på allvar och där ingen ska ta sig rätten att bestämma över vad samtyckande vuxna gör sexuellt. Det är en otvetydigt negativ frihet från stat, hederskultursmän, samhälle och marknadskrafter som Åhbeck Öhrman önskar i sin jämställdhetsutopi. Här, liksom boken igenom, dominerar en närmast ortodox negativ frihetssyn som förutsätter ett förmodat jämlikt och fritt utbyte i en hyperindividualiserad värld.

Susanne Wigorts Yngvesson hänvisar i sitt bidrag till hur Virginia Woolf en gång lär ha sagt att hon hellre hade mycket pengar än rösträtt. Rösträtten kan bara ge kvinnan en rättighet, en rättighet som bl. a. Hannah Arendt och Martha Nussbaum har hävdat riskerar bli verkningslös om hon är exkluderad ur en politisk gemenskap eller fast i en social institution där hennes funktion och kapaciteter är kringskurna. Wigorts Yngvesson antyder att rättigheter kanske inte är tillräckliga i en redan socialt inbäddad värld av könsroller och manlig dominans. Hon tycks här söka något djupare, något som går bortom våra medvetna val till de djupast liggande frågorna om vad det är att vara en människa. Hon diskuterar vad jag i enlighet med kritikpunkt 3 skulle vilja kalla för *socialt inbäddad frihet* och vad det kan betyda för oss och våra möjliga livsval på ett livsexistentiellt plan med sin fråga om vilka erfarenheter som bör synliggöras i relationer mellan oss. Wigorts Yngvesson vänder sig mot kommunitära perfektionistiska samhällsideal och önskar se en liberalism bortom sekularismens marknadsorienterade hyperindividualiserade liberalism som istället med hjälp av religiös livsåskådning kan påminna »om den frihet som bor inom varje person». Här finns resonemang som för tankarna till det Helena Rosenblatt

identifierar som liberalismens moralistiska dygdeetiska ursprung och Nussbaums liberalfeministiska kombination av dygdetik och liberal deontologi baserad på sekulärt naturrättsliga principer som inte exkluderar religiösa praktiker.²

Boken avslutas med en självbiografisk betraktelse av Linda Skugge där hon lamenterar över sin egen frihet, friheten att vara den som har pengarna, den som arbetar så hårt och är sin egen *breadwinner* och *inte någons hustru*. Dock finns det en sorg i den betraktelsen, en bitterhet därför att det, i det samhälle och den klass Skugge tillhör, är viktigt med konsumtion och konkurrens – ett vackert hem, en sommarstuga, en båt. Framförallt beskriver Skugge hur känslan av värde, av att vara *värdefull* som kvinna, fortfarande sätts utifrån om du har en man som tycker du är *tillräckligt mycket kvinna* enligt våra föreställningar om vad det är att vara kvinna, och därmed tillräckligt värdefull för att arbeta ihjäl sig för, så att han kan ge dig sommarhuset att inreda efter eget huvud, och köpkortet med vilket du kan köpa vad du vill.

Jag lovade att återkomma till varför jag valde att inleda med citatet av Linda Skugge. Citatet är talande för en spänning som funnits inom feministisk teori från början och som lyfts av Skugge i hennes beskrivning av hennes egen kamp som kvinna att vara en kvinna som är *som en man*, d.v.s. den som drar in cashen och har kontroll över sitt arbete. Naomi Wolf kallade detta en gång för »maktfeminism» – d.v.s. en feminism som reducerats till hur kvinnor ska använda sin makt på klokaste sätt snarare än att destabilisera och förändra patriarkatet i grunden. Maktfeminismen visar att det inte går eller inte är önskvärt att bryta sönder vår husherres hus med husherrens egna redskap, för att använda Audre Lorges (1984) ord. Kanske har liberal feminism här nått vägs ände och feminismens liberala fjärde våg har sköljt oss tillbaka upp på stranden av den andra vågens radikala och socialistiska feminism?³

Marilyn French (1993) skrev i *The War Against Women* att nyckelaspekterna av kvinnors underordning var försöken att kontrollera kvinnors kroppar vad gäller deras sexualitet och reproduktion och att kontrollera kvinnors arbete och inkomst. Då på 1990-talet diskuterade vi om kvinnors framgång enbart rymdes och mättes med

måttstocken av manlig makt och inom mäns maktdomäner. Liknande diskussioner återfinns i denna bok, men utan att egentligen leverera några nya svar annat än de som vi redan vet ryms inom traditionellt liberala föreställningar. Patriarkatet må vara en struktur men den är fortfarande som sådan inte mer än ett djupgående system av godtyckliga *föreställningar* om kön som dominerar kvinnor. Michèle Barrett och den liberala feministen Anne Phillips konstaterade likaså på tidigt 1990-tal att även om genusrelationer möjligen kan ta sig oändligt många uttryck så finns det egentligen tämligen breda upprepade drag som uppvisar en historisk kontinuitet. Vi har alltså anledning att fortfarande behålla termerna »kvinna» och »man» därför att de signifierar något som många fortfarande appelleras av. Liberalism kan förvisso tillämpas på ett maktfeministiskt sätt som kan gynna kvinnor, som kvinnors representation och närvaro i det offentliga. Men en förändring på djupet försvåras av att liberal feminism inte riktigt kan eller vill se mekanismerna bakom denna beständiga könsojämlikhet och den manliga dominansen tycks naturaliserad. Den företagsvänliga neoliberala feminismen vill se fler kvinnor i de manliga ekonomiska sfärerna och därmed reduceras en feministisk politisk lösning till att förespråka deskriptiv representation. Representationen baseras på kontrakt och samtycke men utan att se eller vilja adressera grundproblemen i termer av institutionaliserad ojämlikhet i fördelning av ofrivilliga bördor och resurser, som påverkar vilka val vi vill och kan göra. I en ideal liberal feminism är alla relationer sociala utbyteshandlingar mellan förmodat jämlika individer på en fri marknad. Detta oavsett om det är ett hypotetiskt kontrakt eller ett faktiskt kontrakt eller en icke-ideal variant av Rawls kontraktualism där orättvisa förhållanden kan och skall rättas till, som Susan Moller Okin en gång föreslog. För Okin var det enbart möjligt om vi gjorde oss av med könskategorier helt och istället blev individer. På det sättet ville Okin på liberal väg överkomma inbäddade skillnader i sociala och ekonomiska resurser utifrån klass, hudfärg eller sexuell identitet. Jag konstaterar besviket att inte ett enda bidrag i boken orienterar sig nämnvärt i en sådan intersektionell riktning. Liberal feminism är här fortfarande tyngd av den »vita kvinnans börda», d.v.s. en

feminism som reflekterar den privilegierade vita framgångsrika heterosexuella kvinnans värderingar och preferenser. Det går dock att bemöta den kritiken även som liberal feminist. Exempelvis finns en framväxande rättighetsbaserad feminism inom islam där islamisk etik utgör en grund för vad vi betraktar som liberala antaganden om kvinnans rätt och frigörelse genom förändring av normer och lagar.⁴ En liberal feminist måste inte heller okritiskt omfamna vulgärkontraktuell tänkande. Här visar exempelvis Clare Chambers att det mycket väl går att vara liberal, feminist och samtidigt kritisk mot kontraktualismen och framförallt äktenskapskontraktet, helt enkelt därför att den inte tar individens inbyggda rättigheter på tillräckligt stort allvar.⁵

Avslutningsvis kan jag se att mina kritiska invändningar möjligen bara spelar roll i en seminariediskussion mellan feministiska teoretiker som vill hitta andra verktyg än husherrrens egna för att bryta naturaliseringen av den manliga dominansen och förändra den tillsynes beständiga könsojämlikheten. Min stora behållning av boken är viljan att prata om feminism, använda feminism-ordet och till och med som liberaler prata om könsmaktsordning och patriarkat utan att be om ursäkt. Boken öppnar också upp för och ger efterlängtad utrymme åt en dagsaktuell kritisk och insatt diskussion om feminism som konsekvent tar sin utgångspunkt i individens självvägar och *separateness of persons*, vilket är nog så värdefullt idag och som jag ser mycket fram emot att följa.

→

Helen Lindberg

Noter

1 Se exempelvis Elizabeth Anderson (1990), Jean Hampton (2010), Susan Moller Okin (1991), eller Janice Richardson (2007).

2 Se Helena Rosenblatt (2020) och Martha Nussbaum (2006).

3 En etablerad, om än långt ifrån självklar, skolboksindelning av feminismens ut-

veckling är att beskriva den som vågor. Mycket kortfattat kan vi se att den första vågen är rösträttskampens feminism. Den andra vågen börjar med Simone de Beauvoirs (1949/2011) *Det andra könet* och Betty Friedans (1963) *The Feminine Mystique* och handlar om kvinnlig frigörelse där kvinnor som kvinnor är förtryckta av män som män. Den tredje vågen utgör en svart och queer kritik av den andra vågens monolitiska syn på kön och den vita heterosexuella kvinnan och manligt förtryck. Den fjärde vågens feminism söker göra upp med föregående vågors syn på kön, genus och sexualitet och är uttalat pro-sex, pro-marknad, pro-entreprenör, med en aktivism huvudsakligen på sociala medier.

4 Jag diskuterar det här utförligt i min kommande bok *Marriage as Freedom – Toward an Islamic Contractual Feminism*.

5 Se Clare Chambers (2017). Det finns en stor pågående diskussion inom liberal feminism om nyttan av kontraktuellt tänkande.

Referenser

- ANDERSON, ELIZABETH (1990) »Ethical Limitations of the Market», *Economics & Philosophy*, 6(2), ss. 179–205.
- DE BEAUVOIR, SIMONE (1949/2011) *The Second Sex*, London: Vintage.
- CHAMBERS, CLARE (2017) *Against Marriage – An Egalitarian Defense of the Marriage Free State*, Oxford: Oxford University Press.
- FRENCH, MARILYN (1993) *The War Against Women*, New York: Ballantine Random House.
- FRIEDAN, BETTY (1963) *The Feminine Mystique*, New York: WW Norton & Company.
- HAMPTON, JEAN (2010) *The Intrinsic Worth of Persons – Contractarianism in Moral and Political Philosophy*, Cambridge: Cambridge University Press.
- LORDE, AUDRE (1984) »The Master's Tools Will Never Dismantle the Master's House» i *Sister Outsider: Essays and Speeches*, Berkeley, CA: Crossing Press, ss. 110–114.
- NUSSBAUM, MARTHA (2006) *Frontiers of Justice – Disability, Nationality, and Species Membership*, Cambridge: Harvard University Press.
- OKIN, SUSAN MOLLER (1991) *Justice, Gender and the Family*, New York: Basic Books.
- RICHARDSON, JANICE (2007) »Contemporary Feminist Perspectives on Social Contract Theory» *Ratio Juris*, 20(3), ss. 402–423.
- ROSENBLATT, HELENA (2020) *The Lost History of Liberalism – From Ancient Rome to the Twenty-First Century*, New Jersey: Princeton University Press.